

BRANJE OD RAZVEDRILA ELITE DO SPLOŠNE DOBRINE

Aleš Gabrič

Oddano: 17. 9. 2011 – Sprejeto: 26. 10. 2011

Pregledni znanstveni članek
UDK 028(091)

Izvleček

Namen: Avtor v prispevku obravnava bralne navade na Slovenskem od 19. stoletja, ko je bilo še veliko ljudi nepismenih, do splošne pismenosti in široke dostopnosti knjig v času potrošništva. Pri tem oriše vpliv naraščanja pismenosti, knjižne ponudbe in mreže knjižnic na bralne navade.

Metodologija/pristop: Pri analizi se je avtor naslanjal na spomine posameznikov, na poročila društvenih zvez, ki so organizirala knjižnice, in prva znana objavljena poročila o tem, po katerih so bralci najraje posegali.

Rezultati: V obdobju Avstrije, ko je večina šolskega sistema delovala v nemškem jeziku, je prevladovalo branje v nemščini natisnjenih del, po izboljšanju knjižne ponudbe v obdobju prve Jugoslavije pa so glavnino del bralci že prebirali v slovenskem jeziku. Do srede 20. stoletja so statistični podatki o branosti še sporadični in nezanesljivi, evidentirani in v prispevku navedeni podatki pa vseeno nakazujejo trende spreminjanja bralnih navad na Slovenskem.

Omejitve raziskave: Raziskava posega v čas, ko še niso bile opravljene resne statistične analize branosti, zato se je moral avtor omejiti na posamezne ohranjene drobce. Bolj podrobne analize o branosti na Slovenskem so začeli opravljati šele v sedemdesetih letih 20. stoletja.

Izvirnost/uporabnost raziskave: V literaturi o branju na Slovenskem je bilo več pozornosti namenjene knjigi, knjižnicam, tiskarnam ali založnikom, manjše pa je bil deležen bralec. Prispevek nakazuje, kako bi lahko v bodoče analize uvrstili tudi ta pogled, pogled bralca.

Ključne besede: bralna kultura, pismenost, knjižnice, najbolj brane knjige, 19.–20. stoletje

Abstract

Purpose: The author focuses on the reading habits in Slovenia from the 19th century, when many people were still illiterate, to the period of general literacy and wide availability of books in the time of consumer society. The author outlines how the reading habits were influenced by the expanding literacy, book supply, and library networks.

Methodology/approach: The analysis is based on the memories of individual people, reports of library associations, and early published reports on most frequently read publications.

Results: In the Austrian period the German language prevailed in education and book production. After the improvement of book supply in the period of the First Yugoslavia books were mostly read in the Slovenian language. Until the middle of the 20th century the statistical data on reading habits is still sporadic and unreliable. Nevertheless, the data registered and referred to in the analysis points to the changing reading habits in Slovenia.

Research limitations: The research explores the time when serious statistical analyses of reading habits were still non-existent. Thus, the author had to limit his work to individual fragments which have been preserved. The more detailed analyses on the reading habits in Slovenia only emerged in the 1970s.

Originality/practical implications: In the literature dealing with the reading habits in Slovenia attention was mostly paid to books, libraries, as well as to printing or publishing houses, while the readers were not so important. However, this paper demonstrates how the future analyses could also take the aspect of the readers' viewpoint into account.

Keywords: reading culture, literacy, libraries, most read books, 19th–20th Century

1 Uvod

V znanstveni literaturi, ki se spoprijema s kulturnim izročilom ozemlja, ki ga poseljujemo Slovenci, je bilo že veliko misli in besed odmerjenih knjigi, knjižnicam, tiskarnam, založnikom in drugim dejavnikom, ki so vplivali na nastanek knjig. Manj pozornosti je bil doslej deležen tisti, ki je v knjigi iskal duhovno bogastvo, torej bralec. Zgodovina branja na Slovenskem še ni naredila premika v smeri, ki so ga nakazala nekatera, na tem področju najbolj uspešna dela tujih avtorjev (Manguel, 2007; Fischer, 2004).

Pred dvema stoletjema je bila večina ljudi na Slovenskem še nepismenih, splošnih knjižnic za širši krog bralstva skorajda ni bilo, saj bi bilo njihovih uporabnikov še malo, knjige so bile drage in dostopne le bogatejšim, poleg tega pa so bile z redkimi izjemami večinoma tiskane v nemščini, ki je veljala za jezik izobraženih. Tudi slovenski intelektualci so posegali po nemških knjigah, saj

so bile slovenske še zelo redke, poleg tega pa je bila nemščina jezik, v katerem so bili bolj pismeni. Knjižna nemščina jih je spremljala skozi njihovo šolanje, medtem ko se je slovenščina le s počasnimi koraki prebijala v šolske prostore in šolske učne načrte. Tudi naš največji pesnik France Prešeren je večino šolske in službene dobe pisal skorajda izključno v nemščini in je znanih le nekaj njegovih slovenskih pisem. Njegovo pesništvo je, gledano s tega zornega kota, vredno še toliko večjega spoštovanja in občudovanja. Tudi ko je pesnikova hči Ernestina Jelovškova v letih 1875 in 1876 pisala spomine na očeta, je napisala »Erinnerungen an Dr. Franz Prešeren.« »Da sem pisala takrat po nemški, temu, mislim, se pač ne bode čudil noben rojak, če pomisli, da sem hodila v nemške šole, s štirinajstimi leti ostavila rojstno mesto in odsihdob občevala z ljudmi samo po nemški. Poleg tega sem živela le med Nemci ter mi je bilo nemško čtivo v obilici na razpolago, dočim nisem imela, žal, dvajset let slovenske knjige v rokah. Danes pišem lahko tudi v svojem materinem jeziku,« je leta 1903, ko je izšel slovenski prevod *Spominov na Prešerna*, pojasnila Ernestina Jelovškova (1903, str. V).

Kaj se je zgodilo tako prelomnega v času od let šolanja Ernestine Jelovšek do prvega slovenskega natisa njenih spominov na očeta, da so tisti, ki so poskrbeli za natis, lahko računali, da bodo z izdajo dela uspeli in da bo knjiga našla pot med bralce. Za razširjenost bralnih navad mora biti izpolnjenih nekaj pogojev in ti so bili na začetku 20. stoletja – z razliko od sredine 19. stoletja – že doseženi. Temeljni pogoj, da ljudje bolj pogosto posegajo po knjigi, je seveda visoka stopnja pismenosti, saj zgolj pismenim knjiga kot posredovanje duhovne vsebine lahko nudi tisto, kar je vanjo zapisal njen avtor. Na dvig pismenosti so vplivale šolske reforme, ki so jih v prejšnjih stoletjih pri nas izvajale nekdanje države, najprej Avstrija in kasneje Jugoslavija. Na pot splošne pismenosti je popeljala reforma, ki so jo leta 1869 uzakonili in v naslednjih letih izvedli v avstrijskem delu Avstro-Ogrske (Melik, 1970).

2 Dvig pismenosti kot pogoj za množično poseganje po knjigi

Natančnejšim podatkom o dvigu pismenosti lahko sledimo od leta 1880, ko je bilo v popis prebivalstva vključeno tudi vprašanje o tem, ali zna posameznik brati in pisati, zgolj brati ali pa ne obvlada nobene od teh spretnosti. Podatki med državami ali različnimi obdobji sicer niso povsem primerljivi, saj so popisi prebivalstva nekoč predvidevali precej različne kategorije in se je začela metodologija bolj izenačevati šele po drugi svetovni vojni, ko je bil pri Organizaciji združenih narodov ustanovljen tudi UNESCO. Pa vendar nam preračuni statistikov omogočajo dokaj natančno sledenje upadu nepismenosti

na Slovenskem od konca 19. stoletja dalje (Preglednica 1).

Preglednica 1: Nepismenost na Slovenskem po popisih prebivalstva v starosti 10 let in več (Šifrer, 1964, str. 14–19)

Popis leta	Nepismeni (v %)
1880	38,6
1890	25,1
1900	15,4
1910	13,5

Naslednji pogoj za doseganje širše bralne kulture je pestra in zadovoljiva ponudba knjig. Ker se bom v prispevku osredotočil tudi na razmerje med branjem knjig v nemškem in slovenskem jeziku, nas pri tem zanima zlasti naraščanje ponudbe slovenskih knjig. Nemških je bilo namreč že pred sredino 19. stoletja veliko, saj so na s Slovenci poseljeno ozemlje prihajale tudi iz drugih knjigotrških središč, veliko zlasti iz nemških. Ponudbo knjig v slovenskem jeziku je proti koncu 19. stoletja okrepila zlasti sredi stoletja ustanovljena Družba sv. Mohorja. Vsak njen član je za članarino prejel letni komplet knjig, ki je bil precej cenejši kot enaka zaloga knjig, ki bi jo kupci tedaj kupovali v dokaj skromni mreži knjigarn. V letnem kompletu so bili koledar Družbe sv. Mohorja, koristen priročnik za širok krog ljudi, kakšno poljudnoznanstveno delo, pisano s katoliškega zornega kota, pa tudi lahko pisane zgodbe za sprostitev v zbirki Slovenske večernice, še danes izhajajoča najstarejša knjižna zbirka na Slovenskem; njen prvi zvezek je izšel davnega leta 1860. Pomen Družbe sv. Mohorja pri oskrbovanju širših krogov slovenskega ljudstva s preprosto pisano besedo je morda še najbolj ponazoril Prežihov Voranc, ki je v zrelih letih poudarjal, da »ako bi ne bilo Mohorjeve, ko sem njene knjige prebiral že kot deček na paši, bi ne bil nikoli postal pisatelj« (Koledar, 1945, str. 35).

Od nekaj tisoč članov in prav toliko poslanih letnih naslovov knjig po slovenskem ozemlju se je številka do konca šestdesetih let 19. stoletja, ko so v Avstriji izvedli temeljito reformo elementarnega šolstva, že presegla deset tisoč članov. S porastom pismenosti po šolski reformi je skokovito naraščalo tudi število prejemnikov kompleta knjig Družbe sv. Mohorja. Približno deset let po šolski reformi se je število razposlanih kompletov že približalo trideset tisočim, ob prelomu v 20. stoletje že osemdeset tisočim, v letih pred koncem Avstro-Ogrske pa se je število približalo kasneje nikoli ponovljivim devetdeset tisočim članom Družbe sv. Mohorja (Smolik, 1992, str. 29).

S takšnimi založbami, kot je bila Družba sv. Mohorja, so postale knjige dostopne tudi manj premožnemu in od kulturnih središč bolj oddaljenemu delu prebivalstva. Za širšo dostopnost knjig so začele skrbeti ljudske knjižnice, ki so spremljale naraščajoče zanimanje prebivalstva za branje v času naglega

dvigovanja pismenosti. Pri tem niso pomembne toliko (oziroma zgolj) knjižnice pri čitalnicah, ki so bile v večjih mestih in trgih, saj se je njihovo članstvo rekrutiralo predvsem iz zgornjih slojev prebivalstva, torej iz tistega sloja, ki si je lahko kupoval tudi nekoliko dražje knjige. Iz tega v času kulturnobojnega razhajanja na liberalno stran orientiranega dela družbe so v večji meri izhajali tudi kupci bolj zahtevne literature, kakršno je začela v slovenskem jeziku izdajati Slovenska matica, ustanovljena leta 1864. Izdajala je zahtevnejša znanstvena in poljudnoznanstvena dela pa tudi učbenike v slovenščini. V njej so številni slovenski izobraženci našli tisto založbo, ki jih je spodbudila k temu, da se lotijo pisanja zahtevnejših del tudi v maternem jeziku.

Ko je začela slovenska literatura redneje prihajati iz tiskarn, so za slovensko besedo navdušujoči se Slovenci prebrali skorajda vse slovensko, kar jim je prišlo pod roko. Janez Trdina, rojen leta 1830, se je že v gimnaziji »seznanil precej dobro z nemško literaturo«, a se je začel navduševati tudi nad sočasnimi slovenskimi pesniki iz sredine 19. stoletja. Obdobje mladostnega prebiranja mu je najprej »odkrilo narodne pripovedke germanskih in romanskih narodov iz srednjega veka«. Potem so prišle na vrsto viteške zgodbe: »Mene in vse moje tovariše so strašno mikale in razburjale te prazne izmišljotine, o katerih je kvasil največ glasoviti Dellarosa. Pri jedi sem držal v eni roki žlico, v drugi Dellaroso. V teh knjižurah se je govorilo premnogo o strahovih in pošastih, ki so rogovilile v starih gradovih, še več pa o divjaških, krvavih pobojih« (Trdina, 1998, str. 351). Tudi v naslednjih letih, ko se je eden bodočih prvih diplomiranih zgodovinarjev med Slovenci Janez Trdina šele začel navduševati za pravo zgodovino, je moral spričo založenosti knjigarn in knjižnic najpogosteje posegati po zgodovinskih romanih v nemščini, pa tudi »z literaturo romanskih narodov in z angleško so me seznanili nemški prevodi« (Trdina, 1998, str. 356). Poleg romanov z zgodovinskim ozadjem ga je navdušil še zlasti Shakespeare, toda kot zaveden Slovenec v času naraščajoče narodnostne nestrpnosti je svoj spominski sprehod po navdušenju nad knjigo le začinil z narodnjaško mislijo: »Bolj nego Schillerja in Rousseauja, Shakespeara in Goetheja, Cervantesa in Danteja čislam in častim, ljubim in obožavam jaz našega nesrečnega Franceta Prešerna in skromnega prebivalca Jasne poljane, srečnega Rusa Leva Tolstoja ali bolj pravilno Leva Tolstega. Ta dva naša vzornika dokazujeta, da je naš narod že do zdaj silno napredoval, in nam dajeta trdno poroštvo in verno jamstvo, da ga čaka še veliko večja, svetlejša in slavnejša bodočnost« (Trdina, 1998, str. 358).

Preroških besed sicer Trdina ni natančneje razčlenil, je pa v njih nedvomno pomislil tudi na bolj obsežno slovensko literaturo. Opozoril je na dejstvo, da so se bodoči slovenski izobraženci v šolskem sistemu seznanjali večinoma z nemško literaturo. Položaj se je na bolje spremenil po reformi gimnazijskega šolanja leta 1849, ko je slovenski jezik postal izbirni predmet na gimnazijah, ki so jih obiskovali tudi Slovenci. To možnost je začela izkoriščati večina kasneje pomembnih Slovencev, ki so se tako že v srednješolskih letih naučili tudi

pravilne slovenščine in se seznanjali s slovenskim literarnim bogastvom. Trdini, ki je gimnazijska leta dokončal ravno v letih, ko se je ta možnost šele odprla, se morda še sanjalo ni, da bodo večino v njegovih spominih omenjenih piscev naslednje generacije Slovencev že lahko prebirale v slovenskem prevodu. Od Trdine nekaj več kot desetletje mlajši Jakob Alešovec je občutil, kako naporna je bila pot do uka in knjige za sicer nadarjenega otroka revnih staršev v vasi, kjer je bila še velika večina ljudi nepismenih. Pravo možnost branja je dobil šele med šolanjem v Kamniku, ko so mu knjige posojali patri iz tamkajšnjega samostana, pri tem pa so seveda bolj kot na jezikovno ali kakšno drugo značilnost pazili na primerno idejno vsebino. Mali Jakob se je tako, kot številni njegovi vrstniki, navduševal nad vzgojnimi povestmi tedaj zelo cenjenega pisca del za otroke: »Krištof Schmidt! Kdo izmed odraslih, na nemški podlagi omikanih Slovencev ne pozna njegovih povesti! Kdo jih ni bral v otroških letih? Ko sem jaz dobil prvi zvezek od patra Generoza, svojega prihodnjega učitelja, se je začela zame čisto nova doba. Zmeraj sem imel knjigo pri sebi, in če sem le mogel, sem pogledal vanjo. Od kraja mi je šlo silno težko. Vsaka druga beseda mi je bila neznanka. To sem potožil patru Generozu. Dal mi je še besednjak, naj si pomagam z njim. Kmalu je šlo gladkeje, ker so me povestice mikale in bi najrajši ne bil delal nič drugega, kot vedno in vedno le bral. Patra je to strašno veselilo. Kadar sem mu prinesel nazaj prebrano knjižico, me je vprašal po njeni vsebini in mi brž dal drugo z opominom, naj ne berem tako naglo in naj tudi svojih šolskih knjig ne pozabim« (Alešovec, 1973, str. 99).

V rednem šolskem delu se je poznavanje literature bolj ali manj omejevalo na nemški duhovni prostor. Nemščino so mu učitelji » naredili« tako imenitno, da jo je Alešovec – kot veliko drugih Slovencev tistega časa – vselej uporabljal v omikani družbi. Obisk pri župniku Lovru Pintarju, slovenskem domoljubu in politiku, pa je njegove poglede obrnil na glavo. Pintar ga je med pogovorom nenadoma vprašal: »Ali govorite nemški rajši in lažje kot slovenski?« Nato je Alešovca vpeljal v svet drugačnih pogledov, kot ga je tedaj večinsko ponujal šolski sistem: »(...) mi je odprl ta duhovnik čisto nov svet, *slovenski svet*. Kako mi je pa tudi bral (takrat še prepovedano) Vodnikovo *Ilirijo oživljeno*, Prešernov *Krst pri Savici*, Tomanove pesmi in pesmi njegove gospe (Josipine Turnograjske, op. p.) itd. (...). Kaj pa sem prej vedel o Slovanih, kaj celo o slovenskih pesnikih in pisateljih! Kar sram me je bilo, ko me je povpraševal gospod župnik, če že kaj vem o tem in onem, pa mu nisem mogel nič povedati« (Alešovec, 1973, str. 201–202).

Alešovec je še sodil v generacije tistih slovenskih izobražencev, ki so se skozi šolski sistem prebijali brez spoznavanja knjižne produkcije v slovenskem jeziku ali pa so v njem dobili zgolj drobce, npr. prevode vzgojnih del Krištofa Šmida oziroma Christopha von Schmida. Ta je bil še nekaj desetletij eno najpopularnejših mladostnih branj, saj je Josip Wester v spominih na ljudskošolska leta v osemdesetih letih 19. stoletja zapisal, da so jih ob koncu

šolskega leta delili kot nagrado za odličen uspeh: »To je bil kak zvezek izbranih spisov Krištofa Šmida, takrat slovečega nemškega mladinskega pisatelja. Na čelni strani platnic je stalo v zlatih črkah ime in priimek obdarovanega učenca. Naravno, da je bila tako označena vezana knjiga obdarovancu v veselje in ponos, drugim pa v spodbudo.« Knjige so bile še toliko bolj spodbudno darilo tudi zato, ker v šolski knjižnici, kot je dodal Wester, »izbire kajpak ni bilo dosti« (Wester, 1956, str. 75).

3 Vloga javno dostopnih knjižnic pri širjenju bralne kulture

Tudi po tem, ko so se slovenske knjige tiskale v večjih količinah, je bila pot knjige do bralca še dolga. Josip Stritar je leta 1878 v znanstvenofantastični povesti *Deveta dežela* sanjal tudi o knjižnici na vasi. Ko je Negoda hodil po tej čud(e)žni deželi, mu je tamkajšnji znanec razkazoval javna poslopja, med prvimi tudi knjižnico:

»Na levi strani od županije stoji knjižnica.'

'Kaj? knjižnica?' vprašam jaz, kakor da bi ga ne bil dobro razumel.

'Da, knjižnica;' odgovori mi, kakor da bi se to samo ob sebi umelo.

'Knjižnica v vasi?' čudim se jaz.

'To se vam čudno zdi? Pri nas ima vsaka vas knjižnico.' (...)

Začudenje nad tem, da imajo pri njih knjižnico, da si v njej sposojajo knjige vse družine, se je še stopnjevalo:

»In koliko se plačuje za tako izposojevanje?'

'Plačuje? Kaj bi se plačevalo? Knjižnica je, kakor vse naše naprave, občinska last; kedor je torej občinjan, ima vse pravice od njih.« (Stritar, 1878, str. 331–332).

Vsem in povsod dostopna knjižnica je v sedemdesetih letih 19. stoletja še sodila na polje znanstvene fantastike, toda stanje se je, sicer z okornimi in kratkimi koraki vseeno začelo naglo izboljševati. Da bi bila knjiga čim bolj dostopna ljudem, so začela skrbeti vse številnejša izobraževalna in prosvetna društva, ki so v društveni dejavnosti zajela tudi knjižnico in čitalnico. Še leta potem, ko se je pismenost na Slovenskem že krepko dvignila, so bile knjige za večino ljudi težko dostopne, deloma zaradi cene, deloma zaradi slabe mreže knjižnic. Tudi pri čitalnicah, ki so jih ustanavljali v šestdesetih letih 19. stoletja, so bile knjižnice prava redkost, pa še te so bile bolj ali manj dostopne le meščanskemu srednjemu in višjemu sloju. Pomembnejša vloga pri širjenju mreže knjižnic

je tako pripadla zvezi katoliških kulturnih društev, leta 1897 ustanovljeni Slovenski krščanski socialni zvezi. V vseh avstrijskih deželah, v katerih so živeli Slovenci, je do 1912. leta 476 društev (ki so navedla točne podatke) premoglo 77.819 knjig. Prevladovale so male knjižnice s komaj kakšnih sto knjigami, tiste, ki so jih premogle več kot 300 ali 400, so bile za tedanje čase že razmeroma dobro založene. Društva v okviru Slovenske krščanske socialne zveze so bila ustanovljena večinoma po podeželju in sprva sicer bolj skromna knjižnična bera je postala dostopna širšemu krogu podeželskega kmečkega prebivalstva. Tudi v mestih so na začetku 20. stoletja nekatere čitalnice ali druga društva (npr. sokolska ali v Ljubljani največja Sentjakobska knjižnica) že premogle močno knjižnico z dokaj raznoliko knjižno ponudbo. Ta zamah pa je začasno prekinila prva svetovna vojna. Ocene o knjižni zalogi za vsa katoliška društva, ki so skrbela za ponudbo na podeželju, se za leto 1912 gibljejo okoli 120.000 knjig, kar pa je bilo manj od zaloge, ki so jo tedaj na slovenskem ozemlju premogle knjižnice nemških društev. Zaloga v le-teh je bila okoli 170.000 knjig. Tehnica glede ponudbe knjig bi se na slovensko stran prevesila le, če bi knjižni ponudbi katoliških društev pridružili še ponudbo v liberalnih društvih (Gerlanc, 1955, str. 10–13). Ob tem pa je treba upoštevati, da v večjih mestnih knjižnicah niso nujno prevladovale slovenske knjige, saj so meščani, izobraženci in dijaki, šolani v večinsko nemškem šolskem sistemu, močneje posegali tudi po literaturi v drugih jezikih, na prvem mestu seveda nemščini.

Bogomil Gerlanc, avtor dela *Slovenske ljudske knjižnice*, izdane sredi prejšnjega stoletja, je v svojem pregledu navedel tudi oceno Italijana C. Curcia, ki naj bi zapisal, »da berejo Slovenci razmeroma 3- do 4-krat več kakor zahodnoevropski narodi« (Gerlanc, 1955, str. 10–13). Zapisa in njegovega konteksta žal ni možno preveriti, saj Gerlanc ni navedel, od kod je vzel podatek. Toda iz njega lahko povzamemo vsaj to, da je bila že pred prvo svetovno vojno knjiga na Slovenskem splošno dostopna in zelo cenjena kulturna dobrina in postajala vse bolj pomembna pri zapolnjevanju duhovnim obzorjem namenjenega prostega časa.

Statističnih podatkov o prebranih knjigah za tiste čase nimamo, lahko pa o tem sklepamo iz izdaj, ki so bile na voljo ljudem v velikih nakladah, in iz spominov ljudi, ki so zapisali tudi, katerih del se najraje spominjajo, kateri knjižni naslovi so bili najbolj popularni v njihovi generaciji in kako so brali ali si izposojali knjižna dela. Premik v odnosu do knjige med generacijama, kjer prvi knjiga še ni bila samoumevna in lahko dostopna ter drugi z že privzgojenim odnosom do knjige, je jasno zaznaven v spominih Franceta Koblarja. Za očeta je zapisal, da je v mladostnih letih, v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja, postal aktiven član Bralnega društva v Železnikih in zato v času porajajočega se kulturnega boja med Slovenci tudi izgubil službo (Koblar, 1976, str. 50). Toda ljubezen do knjige je prenesel na otroke, za kar mu je bil sin France nadvse hvaležen. »Oče so kljub temu, da se najbrž s knjigami in pisanji niso mogli kaj ukvarjati, pozneje nam družini izredno lepo brali iz

Mohorjevih knjig,« je zapisal v spominih. V Koblarjevi družini je imel oče torej vlogo bralca, ki bere na glas tudi za druge člane družine. Mater so knjige manj zanimale, to pa je bila deloma posledica pomanjkljive izobrazbe in deloma drugačne vzgoje, saj je zanjo Koblar zapisal: »Mati pa so znali samo brati iz molitvenika, ki je imel večje črke, pisati pa niso znali, ker so hodili le malo časa v šolo« (Koblar, 1976, str. 51).

Poudarek, da je slovensko knjigo k njim zanesla Družba sv. Mohorja, je več kot očiteno. Gre torej bolj za podeželski tip seznanjanja z duhovni bogastvom, pri katerem so imele pomembno vlogo manjše društvene knjižnice, kot je bila pri Bralnem društvu, ali pa Družba sv. Mohorja. Ko je sin France, rojen leta 1889, končal prvi šolski razred, so ga vpisali v članstvo Mohorjeve družbe in »v družini smo skupno prebirali povesti«, ki so jih prejemale iz društvenega založniškega programa: »Oče so nam brali Krekovo povest *Dva brata*, iz Večernic *Strašen božični večer* (Vrhovski) in iz koledarja Bohinjčeve *Kako je Svedrc zadrugo osnoval*. Sam sem zase glasno prebiral Stritarjeve *Jagode* in *Zimske večere* ter – ne vem kako – s posebnim užitkom njegove dramatične prizore« (Koblar, 1976, str. 59).

V še bolj oddaljenih krajih je bila knjiga še redkejše blago kot v žebljarsko razgibanih Železnikih. Takšen zakoten kraj je bila npr. Krupa pri Semiču, v kateri je bil leta 1887 rojen Janko Lavrin, kasnejši literarni zgodovinar, esejist, prevajalec in ustanovitelj katedre za slovanske jezike na angleški univerzi v Nottinghamu. Mali Janko, ki je hodil v ljudsko šolo v bližnji Semič, je večji kup knjig na svoje veliko presenečenje prvič videl pri bližnjem mlinarju, ki ni slovel po posebni prijaznosti. V mlinu »je mojo radovednost zbudil kup knjižic, skrbno razvrščenih po robu klopi, ki je obrobjala veliko starinsko kmečko peč«. Šlo je za knjižice, »s kakršnimi so tisti čas krošnjari na vsakem cerkvenem žegnanju in vaškem sejmu«, radovedni Janko Lavrin pa se je tako »poglobil v podobe vitezov, roparjev, zmajev, coprnice, duhov in škratov«, da ni opazil mlinarja, ki je stopil v izbo (Lavrin, 1987, str. 8). Ta ga je nadrl, češ kdo mu je dovolil brskati po knjigah, toda navdušenje mladega občudovalca knjig ga je omehčalo in z nejevero je odgovoril na mladeničevo vprašanje, če bi mu dovolil prebrati kakšno knjigo. Ko ga je ta prepričal, da zna brati, je mlinar popustil, toda postavil mu je pogoj, ki odraža tudi odnos preprostega človeka do takšne kulturne dobrine: »No, nemara si knjige lahko sposodiš – vsakič po eno. Ampak na meh te bom odrl, če boš katero zgubil ali pomazal. Res te bom!« Kasnejši v širšem svetu zelo znani slavist se je očitno držal nasveta, saj ni dal povoda za uresničitev grožnje. »Tako sem postal odjemalec čudne knjižnice, ki jo je mlinar zagotovo zbiral in z njo hranil svojega duha že leta in leta,« je dosti kasneje v spominih zapisal Lavrin (Lavrin, 1987, str. 9).

Generacije otrok, ki so odraščale po šolski reformi, ki je prinesla večinsko pismenost, so bistveno večji del časa kot generacije njihovih staršev, prebile ob branju. Pri tem ni bilo velikih razlik po stanu ali spolu, a je imel meščanski

sloj seveda veliko prednost, saj je imel doma ali v bližnjih knjižnicah dostopno bogatejšo izbiro del, kar lahko preberemo v številnih spominskih ali literarnih delih. Z razliko od prejšnjih časov je odpadla potreba po skupnem branju, kakršno so npr. prakticirali pri Koblarjevih, saj se je krog možnih bralcev skokovito širil. Bolj šolani sloji so pogosteje posegali tudi po nemških delih, ki jih je bilo več na voljo v mestih kot na večinsko slovenskem podeželju, pa tudi v strokovnih knjižnicah so še prevladovale knjige v nemškem jeziku, saj je bila bera prevodne literature še skromna.

Leta 1906 rojena Ljuba Prenner, kasnejša znamenita odvetnica in pisateljica, je v zrelih letih prav tako poudarila, da jo je branje pritegnilo že v otroških letih in da jo je bralna strast zagrabila na vseh mogočih mestih: »Na paši, krava mi je požrla kapo, nogavico, jaz sem pa brala. Brala sem vse, kar mi je prišlo pod roke, tudi zame pretežke knjige. Potem so me začeli preganjati, jaz sem se pa skrivala, da sem bila lahko v miru s knjigami. Povsod so me našli, le na kostanju pred hišo ne.« Tudi iz njenih spominov je zaznavna razlika med mladostnim branjem v okolju, kjer je knjižna zaloga bolj skromna, in med branjem v času po šolanju, ko so se izobraženci v mestnem okolju že udomačili tudi v bolj založenih knjižnicah. Prennerjeva, ki je v mladih letih prebiralala vse, kar ji je po naključju prišlo v roke, je kasneje, ko je že lahko izbirala, najraje posegala med slovenskimi avtorji po delih Frana in Vladimirja Levstika, Josipa Jurčiča, Ivana Tavčarja, Juša Kozaka, Antona Ingoliča, med tujimi pa so jo pritegnile knjige Dostojevskega, Gogolja, Galsworthyja, Cronina, Selme Lagerlöf, Nušiča, Molièra, Čapka itd. (Gabrič, Kekec in Rajšter, 2000, str. 16–17).

4 Ko knjiga ni več težko dosegljiva kulturna dobrina

Dostopnost knjige bralcu se je precej povečala v času med obema svetovnima vojnama, ko so vse zveze kulturnih društev, tako katoliška Prosvetna zveza (naslednica Slovenske krščanske socialne zveze), liberalna Zveza kulturnih društev, socialistična Svoboda in ostale, precej pozornosti posvečale širjenju mreže knjižnic in njihovi dobri založenosti z raznovrstno literaturo. Nabavna politika posamezne knjižnice je bila še vedno odvisna od ideološke usmeritve društva. Po podatkih, ki so zaradi neenotnih kriterijev in pomanjkanja enotnega koncepta razvoja vedno vprašljivi oziroma nepopolni, je bilo leta 1927 v okviru osrednjih prosvetnih organizacij na jugoslovanskem delu slovenskega ozemlja 415 knjižnic s približno četrto milijona knjig. V primerjavi z leti pred prvo svetovno vojno je bil to kulturni preskok za nekaj stopnic navzgor (Gerlanc, 1955, str. 15–16).

Ohranjena poročila vodstev zvez kulturnih društev prikazujejo tudi razvoj manjših knjižnic v manjših krajih. V edinem desetletju jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma v dvajsetih letih 20. stoletja je cvetela tudi kulturna društvena raznolikost. Katoliška Prosvetna zveza je ob koncu desetletja poročala, da so v ta namen organizirali po vseh dekanijah tečaje za knjižničarje, uspeh pa je bil viden takoj, saj »je 23 teh društev naročilo do 800 novih knjig potom naše knjižnice« (Prosvetna, 1930, str. 9). Sorodnih podatkov za knjižnice na podeželju zveza ni posredovala, upravičeno pa lahko sklepamo, da so tam krepko prevladoval slovenske knjig in izposoja le-teh, saj je bilo tudi bralcev, večjih tujih jezikov, na podeželju manj. V to nas prepričuje seznam knjig, ki so si jih prek centrale Prosvetne zveze v Ljubljani naročale knjižnice na podeželju. V njem so bila zgolj dela v slovenskem jeziku, ponudba pa je kazala tudi na vse bogatejšo ponudbo prevodne literature (Prosvetna, 1930, str. 37–45). Liberalna Zveza kulturnih društev iz Maribora je poročala, da je od junija 1926 do februarja 1930 ustanovila 42 knjižnic. Nekatere so delovale bolje, druge morda niso bile najbolj uspešne, toda zanimanje za knjigo se je vsekakor povečevalo. Ena od uspešnejših knjižnic je bila v Sv. Duhu na Ostrem Vrhu, od koder so maja 1930 poročali: »Ob ustanovitvi l. 1926 je prejela knjižnica 72 knjig od ZKD. Danes jih ima že 242. Šolski upravitelj je knjižničar in vodi natančen seznam knjig in izposojevalcev. Knjižnica posluje ob nedeljah in praznikih po sv. maši od 11. do 12. (...). Najrajši čitajo ljudje zanimive romane in pa naše pisatelje, kakor Jurčiča i.t.d. (...). Sedež knjižnice je v šoli« (Prosvetno, 1930, str. 8).

V bolj bogatih knjižnicah je ponudba knjig v slovenskem jeziku polagoma začela dohitevati ponudbo del v drugih jezikih. Iz osrednje knjižnice Prosvetne zveze v Ljubljani so ob koncu leta 1929 poročali: »Prirastek znaša pri slovenskih knjigah 473, nemških 554, hrvatskih 66, drugih 7.« Tudi povpraševanje se je v slovenski kulturni prestolnici približevalo ponudbi: »Izposodilo se je 9424 slovenskih, 10.994 nemških, 1272 hrvatskih, 35 francoskih, 7 italijanskih, 12 čeških in 21 ruskih knjig« (Prosvetna, 1930, str. 13). Iz manjših knjižnic na podeželju pa so vse pogosteje tarnali, da je njihova zaloga preskromna in da posledično zanimanje bralcev upada, zato bi bilo treba poskrbeti za sistematično nabavo novih del in širjenje ponudbe. Kampanjske akcije so namreč učinkovale kratek čas, ko pa sta si roko podala politična in gospodarska kriza, je razmahu kulturne dejavnosti iz dvajsetih let sledila stagnacija v tridesetih. Ob prelomu v trideseta leta so bile zato vse bolj glasne tudi pobude, da bi bilo treba prekiniti s politiko škodljivega cepljenja sil po društvenem ključu in pristopiti k organizaciji enotne knjižnične mreže brez strankarskega vpletanja. Podatek, da so imele javne knjižnice v povprečju po okoli 1600 knjig, manjše društvene po podeželju pa le po 161, je bil dovolj zgovoren opomin, da je napočil čas za resen premislek o nadaljnjem razvoju knjižničarstva (Gerlanc, 1955, str. 17). Najbolj tehten prispevek in poziv k resnemu premisleku, kaj ponuditi bralcu, je tik pred vojno v temeljnem delu o knjižničarstvu zapisal Avgust Pirjevec. Kritiziral je idejnim vidikom podrejeno nabavno politiko knjižnic, drobitev moči

in izgovore, da je treba ljudstvo obvarovati pred »slabimi« knjigami. Knjižnice so tako posredno dobile druge naloge in so pozabile na svojo temeljno poslanstvo, tj. približati knjigo bralcu: »Izločiti in obvarovati smo hoteli ljudstvo pred Aškercem, Trdinom, Tavčarjem, Cankarjem, zato da beremo še danes *Grofico beračico*. Mislili smo, da bomo obvarovali ljudstvo pred pohujšanjem nove dobe, ki ga ne prinašajo knjige, ampak življenje in življenjske razmere, s tem, da postavimo v ljudske knjižnice čim več nedolžne mladinske literature, pa smo morali že pred vojno spoznati, da je šund z Dunaja in Zagreba zalil zadnjo gorsko vasico in vsega slovenskega Krištofa Šmida!« (Pirjevec, 1940, str. 127).

Prvi obširnejši sistematični pregled o tem, kaj so Slovenci in Slovenke najraje brali, je leta 1931 naredila Knjižnica Delavske zbornice v Ljubljani. Ustanovljena je bila leta 1926 in se kmalu razvila v eno najbolj obiskanih knjižnic. Njeni podatki so dokaj reprezentativni, saj so bili njeni obiskovalci tako intelektualci in študentje kot tudi »ročni delavci«, ki so tvorili večino bralstva knjižnice. Bila je dobro založena in z nizkimi izposojevalninami plitvejšim žepom dostopna knjižnica tudi zelo iskana ustanova, tako da je izposoja že v petem letu po ustanovitvi knjižnice narasla do te mere, da »si sedaj nabavlja vse knjige in vzdržuje knjižnično zalogo brez podpore Delavske zbornice« (Poročilo, 1931, str. 5).

Analiza branih del je pokazala, da je še vedno prevladovalo prebiranje del v nemškem jeziku, da pa mu je slovenščina – zaradi vse več domačih izvirnih del pa tudi zaradi vse večjega števila prevodov svetovnih uspešnic v slovenščino – že uspešno sledila in nakazovala, da je le še vprašanje časa, ko bodo Slovenke in Slovenci večino tistega, kar bi želeli brati, brali v jeziku mater in očetov. Malo pa so Slovenci posegali po srbohrvaških delih, k čemur je precej prispevala drugačna in večini bralcev nerazumljiva pisava cirilica. Knjižničarji so opazili, da je pri iskanju naslovov knjig marsikaj odvisno od izobrazbe, spola in starosti. Najbolj očitna je bila razlika po spolih: »Ženska čita mnogo manj znanstvene literature nego moški. Razven učiteljic in akademičark je ženske skoro nič ne čitajo, če ne prištevamo v znanost knjig o kuharski in gospodinjski vedi.« Ženske so najbolj posegale po ljubezenskih, pustolovsko-ljubezenskih in zgodovinskih romanih, zelo malo po socialno-političnih romanih, skorajda nič pa po kriminalkah in vojnih romanih. Moški pa so najbolj posegali po pustolovskih delih in kriminalkah, modernih socialnih, vojnih zgodovinskih, fantastičnih in humorističnih romanih. Po znanstvenih delih so seveda bolj posegali izobraženci in študentje, po poeziji pa je bilo daleč najmanjše povpraševanje, pri tem pa je prednjačila srednješolska generacija (Poročilo, 1931, str. 7–13).

Vrstni red najbolj branih avtorjev bi bil lahko drugačen, če bi imela knjižnica na zalogi več del nekaterih avtorjev, po katerih je vladalo veliko povpraševanje, toda podatki kljub temu nudijo precej verno sliko bralnih navad Slovencev in imen avtorjev, ki so najbolj krajšala urice branja željnih Slovencev. Med

pesniki so prvih pet mest zasedali Oton Župančič, Rabindranath Tagore, Anton Aškerc, Marguerite Burnat-Provins in France Prešeren. Tagore, ki je bil Nobelov nagrajenec za književnost leta 1913, je bil izpostavljen kot lep primer, kako je svetovno prestižna nagrada vplivala na izbor dobre literature. Aleksander Puškin in Charles Baudelaire sta bila npr. bolj nizko na lestvici zaradi majhnega števila njenih naslovov, če pa bi upoštevali število izposoj posamezne knjige, bi se prerinila bolj v ospredje. Med slovenskimi pisatelji je bil daleč v ospredju Ivan Cankar, sledili pa so mu Franc S. Finžgar, Franc Bevk, Josip Jurčič, Ivan Pregelj itd. Med avtorji slovenskih znanstvenih del je odstopal Leopold André, ki je s knjigo o radiu odkrival Slovencem takrat najbolj svežo tehnološko pridobitev, saj je leta 1928 začel oddajati tudi Radio Ljubljana. Pri izposoji del tujih avtorjev je bilo najbolj vidno že omenjeno dejstvo, da takrat številna dela, ki jih danes prebiramo v maternem jeziku, še niso bila dostopna v slovenščini, temveč so jih generacije naših prednikov brale v nemščini. Danes tako popularne angleščine tiste generacije še niso obvladale in so dela anglosaksonskih avtorjev večinoma brale v nemških prevodih. To nam pove že pogled na imena najbolj branih avtorjev v nemškem jeziku: Edgar Wallace, Zane Grey, Jack London, Karl May, Knut Hamsun, John Galsworthy itd. Na prvih mestih so bili torej avtorji kriminalk in pustolovskih romanov, čeprav bi se po drugačnem kriteriju – število izposoj posameznega naslova – karte premešale drugače in bi se vrhu približali še avtorji nekaterih humorističnih del, npr. Jaroslav Hašek ali pa George Bernard Shaw (Poročilo, 1931, str. 14–18).

O dejavnikih, ki vplivajo na odločitev bralca o izboru dela, so zapisali: »Ne smemo pozabiti omeniti vpliva dnevnega časopisja, filma in raznih nagrad na občinstvo. N. pr.: Dokler Lewis Sinclair ni dobil Nobelove nagrade, smo ga morali vsiljevati ljudem. Odkar so izvedeli, da je bil deležen tega najvišjega priznanja, vse sprašuje po njem. Za Remarqua je dosegla reklama toliko, da ga hoče čitati še marsikatera ženska, čeprav vojnih romanov ne bere. Ko je kino uprizoril Tolstega 'Hadži Murata', je vse povpraševalo po njem. Notica v dnevnem časopisju o kaki knjigi je merodajna za ljudi, ki sicer ne zaupajo knjižničarju, ki je napisal to notico« (Poročilo, 1931, str. 19).

Branje je v prvi polovici 20. stoletju postajalo vse pomembnejše pri zapolnjevanju prostega časa ljudi, temu pa je sledila tudi ponudba knjigarn in knjižnic. V letih pred razširitvijo druge svetovne vojne na slovensko ozemlje so bili podatki o dostopnosti knjig bistveno boljši kot nekaj desetletij pred tem. Podeželje je bilo pokrito s precej gosto knjižnično mrežo, ki pa je ohranjalo že omenjeno težavo – da so bile majhne in s svojo skromno ponudbo, ki je niso redno dopolnjevali, niso najbolj spodbudno vplivale na širitev bralstva. So pa bile zato vse večjih pohval deležne knjižnice, ki so redno širile ponudbo in so iz domačega kraja razširile delovanje v širšo okolico. To so bile večje mestne knjižnice, ki so se vzdrževale večinoma z izposojevalninami, skrbele za dotok sveže literature, po kateri je vladalo precejšnje povpraševanje, njihovo članstvo se je razširilo

tudi med podeželane, ki so ob svojih obiskih mest redno zavijali tudi v knjižnice ali pa je le-ta svoje knjige posredovala tudi v druge kraje (Gerlanc, 1955, str. 20–22). Med dostopnimi podatki žal ne najdemo tistega, ki bi pričal o branosti v tem ali onem jeziku oz. so ti omejeni zgolj na posamezne knjižnice. Posredno pa lahko prek navedb o naraščanju knjižničnega gradiva in tiska slovenskih založb sklepamo, da so trideseta leta naredila pomemben premik proti prevladi branja v slovenskem jeziku. Ta sicer ni tako opazna v Preglednici 2, v kateri so zgolj podatki iz največjih ljudskih knjižnic, ob tem pa je treba upoštevati, da primerljivih podatkov za manjše podeželske knjižnice, v katerih knjig v tujem jeziku skorajda niso imeli, niso na voljo. Že podatka knjižnic, v kateri je bilo med bralstvom močnejše zastopano kmečko prebivalstvo, knjižnici obeh Prosvetnih zvez, pa potrjujeta prevlado branja v slovenskem jeziku med tistim slojem, ki je bil tedaj na Slovenskem še v veliki večini.

Preglednica 2: Število izposojenih knjig v letu 1938 v največjih ljudskih knjižnicah (Kranjc, 1939, str. 259)

Knjižnica	Skupno	sloven- ske	srbskohr- vaške	nemške	francoske
Šentjakobska k., Ljubljana	176.584	72.131	4568	95.811	1737
Delavske zbornice v Lju- bljani	62.985	30.214	1607	30.444	720
Delavske zbornice v Mari- boru	39.545	17.563	1319	20.346	320
Prosvetne zveze v Lju- bljani	19.920	10.712	154	8918	133
Prosvetne zveze v Mari- boru	24.046	15.360	361	8215	100

S čistkami knjig med drugo svetovno vojno in po njej se je knjižnični fond sprva zmanjšal, toda že kmalu je presegel predvojnega. Slovenija je začela graditi vse bolj sistematično mrežo javnih knjižnic, sofinanciranih iz proračunskih sredstev, čeprav je pri tem naredila nekaj obvozov. Do konca petdesetih let je državna statistična služba že beležila delovanje knjižnične mreže s podatki o njihovih zalogah, izposojah in drugih kvantitativnih podatkih, žal pa brez analize, po katerih knjigah ljudje najraje posegajo. Splošna ugotovitev pa je bila, da je najmanj obiska knjižnic in izposoje del v okrajih, kjer so tudi knjižne zaloge najbolj skromne (Virant, 1961).

Bralni okus Slovencev se ni bistveno spreminjal. V šolskem letu 1955/56 so izvedli anketiranje med dijaki višjih gimnazij o njihovih bralnih navadah. Več kot 4200 odgovorov je nudilo več kot trdno podlago za ugotovitve, po katerih delih Slovenci najraje posegajo. Franc Pediček je v analizi rezultatov zapisal: »Če bi izbrali samo nekaj najpriljubljenjših avtorjev, potem bi bili naslednji:

Finžgar, Tolstoj, M. Mitchell, Sienkiewicz, Cankar, Karl May, J. Verne, Dickens, Jurčič, Hemingway, J. Knittel, Zola, Balzac, Monserrat, Galsworthy, J. London, Dostojevski itd.« (Pediček, 1957, str. 126). Anketa je pokazala na pomemben vpliv doma in šole na odločitev, da bo posameznik postal redni bralec, ni pa izpostavila vloge knjižnic; so bile te že tako samoumevne, da v zavesti bralcev dostopnost do knjige ni bila več problematična? Hkrati je anketa izpostavila problem, ki na Slovenskem očitno še zlepa ne bo izginil iz dnevnega reda. Način šolskega dela je le stežka stopal v korak s spreminjanjem sveta in šolski učni načrti in njihovi izvrševalci v obliki učiteljev slovenščine so bili pogosta tarča kritik mladih, iz katerih je Pediček v analizi povzel: »A zraven si v šoli, pri slovenščini, včasih še prav prizadevajo, da nam uničijo veselje do branja. Namesto da bi nas naučili pametno brati, odkrivati miselne in stilne dragocenosti v knjigah, ki so jih napisali naši veliki pisatelji, nas morijo z vsemi podrobnostmi iz biografije in bibliografije raznih pisateljev. Tako postajamo pravi *literarni znanstveniki*, čeprav ostajamo nevedneži v branju knjig« (Pediček, 1957, str. 129).

Velika novost druge polovice 20. stoletja je bila, da so večino najbolj branih del slovenski bralci že lahko brali v maternem jeziku in so v slovenščini tiskana dela že precej prehitela prebrana dela v drugih jezikih. Dilema, v katerem jeziku bralci največ berejo, je v analizah po drugi svetovni vojni izginila. Slovenske založbe so v času slovenskega vstopa v svet potrošništva slovenski knjižni trg preplavile z zadostnim številom prevodov med Slovenci že desetletja najbolj branih svetovnih piscev. Do leta 1961, ko je bil sprejet prvi slovenski zakon o knjižnicah, se je na terenu že razvila po enotnih kriterijih zasnovana mreža knjižnic. Po novi zakonodaji je morala lokalna oblast za svojo knjižnico predvideti primerno postavko v občinskem proračunu (Gabrič, 2000). Pisalo se je 83. leto po tistemu, ko se je junak Negoda (alias Josip Stritar) s tovrstno obveznostjo občine seznanil v čudežni Deveti deželi.

5 Zaključek

Knjiga je v času potrošništva postala splošno dostopno blago in izgovori, da »ne berem, ker so knjige predrage ali ker mi niso na voljo«, niso bili več na mestu. Pozornost je bila zato preusmerjena na dvig bralnih navad in akcije za »izboljšanje« odnosa do bolj kvalitetne izrabe prostega časa. S knjižnimi novostmi so založbe seznanjale potencialne bralce z novimi propagandnimi prijemi, leta 1972 je bil organiziran prvi slovenski knjižni sejem, ki se je v desetletjih razvil v množično obiskani slovenski kulturni praznik, leta 1974 je bil ustanovljen prvi slovenski knjižni klub Svet knjige, ki omogoča nakup cenejših knjig, za dvig bralnih navad najmlajših, ki naj bi nato skozi vse življenje posegali po

knjigah, pa je začelo skrbeti gibanje bralne značke. Za prvo, Prežihovo bralno značko sta dala pobudo Stanko Kotnik in Leopold Suhadolčan, zanjo pa so tekmovali mladi Korošci (Hrastar, 2004).

Akcije so precej pripomogle k dvigu branosti in večanju deleža prostega časa, preživetega v družbi boljše ali slabše knjige. Od sedemdesetih let naprej izvaja raziskave branja knjig oddelek za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Primerjava rezultatov analiz zadnjih treh desetletij kaže nekatere stalnice v odnosu knjige in bralcev, poseganja Slovenk in Slovencev po knjigi, izboru vsebine ipd. Nebralcev, torej tistih, ki skozi celo leto ne preberejo nobene knjige, je malce manj od polovice (od 39 do 48 % v različnih meritvah), kar bi lahko postavilo pod vprašaj uvrščanje branja med pomembne načine preživljanja prostega časa. Toda več pozornosti je treba posvetiti tudi kategoriji bralcev (ki letno preberejo od 4 do 19 knjig) in rednih bralcev (ki preberejo 20 ali več knjig letno). Število bralcev se je namreč iz približno četrtnine anketiranih v raziskavah 1979 in 1984 povzpelo na tretjino v raziskavi leta 1998, število »knjižnih moljev« pa se vseskozi vrti okoli desetine anketiranih. To pa so že deleži, ki nakazujejo, da predstavlja knjiga precejšnjemu delu Slovenk in Slovencev pomembno vrednoto. Na višje rezultate je bolj vplival nežnejši spol, saj je med ženskami manj nebralk kot med moškimi in dvakrat toliko »knjižnih moljev« kot med moškimi. Največ berejo mladostniki do 25 leta starosti, nato pa se podoba »kvari« in vedno več je nebralcev in vedno manj tistih, ki brez knjige skorajda ne morejo preživeti dneva. Še posebej opazni so ti negativni trendi za ljudi, ki so se že srečali z Abrahamom; kot pogost vzrok navajajo opešanje vida. Navezanost na knjigo je odvisna od izobrazbe: čim višja je, tem več knjig bralec v povprečju prebere. So pa seveda tudi izjeme in lahko najdemo tudi ljudi, ki so končali le osnovno šolo, pa »požirajo« knjige, na žalost pa tudi visoko izobražene, ki sploh ne berejo knjig (Žnidaršič, Podmenik in Kocjan, 1999, str. 10–17).

Okus bralcev se z leti spreminja, na kar vplivajo širše družbene razmere. V Sloveniji je bil npr. v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja zaznaven premik v smeri pogostejšega poseganja po strokovnih in znanstvenih knjigah (Preglednica 3), pri čemer je Slovenija pred tem zaostajala za razvitimi zahodnoevropskimi državami (Žnidaršič, Podmenik, Kocjan, 1999, str. 27). To nakazuje, da je znanje kot vrednota začela pridobivati na pomenu. Večina, dosti več žensk kot moških, pa še vedno prisega na leposlovje. Pet najbolj pogostih odgovorov na vprašanje, zakaj berejo, pa je bilo: ker mi branje širi obzorje in znanje; ker me branje veseli; ker si z branjem popestrim življenje; ker čutim potrebo po branju; ker si z branjem širim besedni zaklad (Žnidaršič, Podmenik, Kocjan, 1999, str. 34). Največ ljudi knjigo poišče v knjižnici (42 %), bogate so tudi domače knjižnice (24 %), nekateri si knjige sposojajo drugje, npr. pri sorodnikih, prijateljih (14 %), knjigo marsikdo dobi kot darilo (5 %). Javne knjižnice

so tako še vedno najpomembnejši »oskrbovalec« bolj ali manj zavzetih bralcev (Žnidaršič, Podmenik, Kocjan, 1999, str. 36–37).

Preglednica 3: Vrsta del, ki jih bralci najraje berejo (Žnidaršič, Podmenik, Kocjan, 1999, str. 38)

Vrsta dela	1979	1984	1998
zgodovinski romani in povesti	1	1	2
romani o drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnem boju	2	2	7, 8, 9
življenjepisi velikih ljudi (biografski romani)	6	3	3; 4
romani in povesti o našem sodobnem življenju	4	4	11
romani in povesti s poudarjeno ljubezensko vsebino	3	5	1
pustolovski romani	7	6	5
spomini in pričevanja	5	7	7; 8; 9
romani in povesti o sodobnem življenju v drugih deželah	10	8	12
kriminalke, detektivke	8	9	3; 4
humoristična, satirična dela	9	10	7; 8; 9
potopisi	13	11	6
drame	14	12	13
socialni romani in povesti	11	13	10
pesmi	12	14	14
znanstvena fantastika	15	15	15; 16
eseji	16	16	15; 16
kaj drugega	17	17	17

Imena najbolj branih avtorjev v teh raziskavah so podobna imenom, ki so bila najbolj brana že pred več desetletji; seznam se ob tem seveda dopolnjuje z imeni sodobnih avtorjev. Med starejšimi slovenskimi pisci bralci najbolj iščejo dela, ki so jih napisali Ivan Cankar, Fran Saleški Finžgar, Simon Gregorčič, Josip Jurčič, Fran Levstik, France Prešeren, Jakob Sket, Ivan Tavčar, Oton Župančič, izmed slovenskih piscev po prvi svetovni vojni so najbolj popularni France Bevk, Ferdo Godina, Anton Ingolič, Janez Jalen, Drago Jančar, Branka Jurca, Edvard Kocbek, Ciril Kosmač, Bratko Kreft itd. Tudi na seznamu najbolj branih tujih piscev so znana imena in »stari znanci« vseh tistih, ki jih je pot pogosto vodila v knjižnice in knjigarne (Žnidaršič, Podmenik, Kocjan, 1999, str. 41–45). Pripomočki sodobne informacijske družbe pa nam omogočajo, da lahko že z nekaj kliki na računalniku in brskanjem po internetu ugotovimo, dela katerih piscev so najbolj iskana v najnovšem času. Čarobne iznajdbe sodobnosti nam omogočajo lažje iskanje podatkov, ki za pretekla obdobja še niso bili na voljo, a po drugi strani vse večji del populacije odvrta od aktivnejšega branja in poseganja po knjigah v klasični obliki.

Navedeni viri

1. Alešovec, J. (1973). *Kako sem se jaz likal: povest slovenskega trpina*. Ljubljana: Prešernova družba.
2. Fischer, S. R. (2004). *A history of reading*. London: Reaktion Books.
3. Gabrič, A. (2000). Predolga pot do prvega slovenskega zakona o knjižnicah iz leta 1961. *Knjižnica*, 44 (3), 31–54.
4. Gabrič, A., Kekec, P. in Rajšter, B. (2000). *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prener: pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana: Nova revija.
5. Gerlanc, B. (1955). *Slovenske ljudske knjižnice*. Ljubljana: Kmečka knjiga.
6. Hrastar, P. (2004). *Bralna kultura na Slovenskem v 2. polovici 20. stoletja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
7. Jelovškova, E. (1903). *Spomini na Prešerna*. Ljubljana: L. Schwentner.
8. Koblar, F. (1976). *Moj obračun*. Ljubljana: Slovenska matica.
9. *Koledar Družbe sv. Mohorja: za leto 1946*. (1945). Celje: Družba sv. Mohorja.
10. Kranjc, C. (1939). Naše tiskarstvo v letih 1918-1938. V J. Lavrič et al. (Ur.), *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije* (str. 226–262). Ljubljana: Jubilej.
11. Lavrin, J. (1987). *Med osem in osemdeset: (iz zapisnice kozmopolita)*. Ljubljana: Slovenska matica.
12. Manguel, A. (2007). *Zgodovina branja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
13. Melik, V. (1969). Slovenci in nova šola. V V. Schmidt, V. Melik in F. Ostanek, (Ur.), *Osnovna šola na Slovenskem: 1869–1969* (str. 31–64). Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
14. Pediček, F. (1957). Naši višješolci in leposlovje. *Jezik in slovstvo*, 3 (2), 60–64 in (3) 124–129.
15. Pirjevec, D. (1940). *Knjižnice in knjižničarsko delo*. Celje: Družba sv. Mohorja.
16. *Poročilo prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani za leta 1926–1931*. (1931). Ljubljana: Delavska zbornica.
17. *Prosvetna zveza Ljubljana*. (1929). Ljubljana: Prosvetna zveza.
18. *Prosvetno delo 1925–1930: ob petletnici Zveze kulturnih društev v Mariboru*. (1930). Maribor: Zveza kulturnih društev.
19. Smolik, M. (1992) *Oris zgodovine Mohorjeve družbe: ob stoštiridesetletnici*. Celje: Mohorjeva družba.
20. Stritar, J. (1878) Deveta dežela. *Zvon*, 4 (21), 331–333.
21. Šifrer, Ž. (1964). Pismenost prebivalstva. *Prikazi in študije*, 10 (5), 11–34.

22. Trdina, J. (1998). Moje življenje. V *Janez Trdina* (str. 321–420). Ljubljana: DZS.
23. Virant, M. (1961). Slovenske knjižnice 1960. *Prikazi in študije*, 7 (7), 9–25.
24. Wester, J. (1956). Novomeški spomini. *Kronika*, 4 (3), 174–178.

Dr. Aleš Gabrič je zaposlen kot znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino.

Naslov: Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: ales.gabric@inz.si